

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ РІЗНОГО ВІКУ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поняття часу є основоположним у дослідженнях, що розглядають будь-які зміни процесу розвитку людини. Вивчення особистості у темпоральному вимірі є актуальною потребою сьогодення. Життя людини наскрізну пов'язане із часовим фактором. Поняття часу розвивається в нашій свідомості по мірі того, як ми оцінюємо своє життя, свою причетність до того великого, що називається людством. У сучасній психологічній науці поняття темпоральності залишається мало вивченим і неструктурованим. Дослідження психологічної структури темпоральності студентів дозволить виявити особливості організації компонентів темпоральності та динаміку їх зміни у студентів на початку та у кінці навчання у виші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Час як основу організації людського життя в особливостях темпоральності вивчали відомі вчені філософи, психологи, персонологи, педагоги. Темпоральність у царині філософії розроблялась в працях Аристотеля, Августина, І.Канта, Е.Гуссерля, М.Хайдеггера, П.Гайденка, О.Гуревича та ін.; у психолого-педагогічному напрямі темпоральність досліджували В.Ярська, як характеристику окремих процесів розвитку особистості; розвиток темпоральної свідомості у своїх працях обґрунтувала З.Кіреєва; особистість у темпоральному вимірі є предметом досліджень О.Старовойтенко, В.Ковальова, П.Удачиної, Н.Потаєнко, Л.Копець, В.Бородіної та ін.; психологічний час в масштабі людського життя обґрунтували у своїх роботах П. Жане, Ш. Бюлер, К.Левін, С.Рубінштейн, Б.Ананьєв О.Кронік, Є. Головаха та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На ряду зі значною кількістю наукових досліджень, що розглядають особистість у темпоральному вимірі більш детального розгляду потребує емпіричне

дослідження психологічної структури темпоральності у студентів різного віку, як сензитивного періоду для формування навичок організації життя у часі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в тому, щоб виявити особливості психологічної структури темпоральності у студентів першого та п'ятого курсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема часу в розвитку наукового знання традиційно розглядалася зі звернення до його модусів минулого, сьогодення і майбутнього та особливостей співвідношення їх між собою. При цьому поняття темпоральності покликане відобразити часову сутність явищ, породжену динамікою їх власного руху, на відміну від тих часових характеристик, які визначаються відношенням руху цього явища до історичних, біологічних, фізичних та інших часових координат. Під поняттям темпоральності слід розуміти явний або неявний зв'язок об'єкту з певними датами або проміжками часу. У широкому розумінні зазначеного поняття розглядаються якості особистості, які можуть змінюватись з часом, у процесі розвитку. Стосовно психології це означає, що темпоральні прояви особливим чином відображають динаміку людського буття, що супроводжується трансформацією ціннісно-сміслових вимірів життєвого простору, які відбуваються як в результаті саморозвитку людини, так і під впливом зовнішніх чинників, що впливають на ефективність самореалізації, самовизначення тощо.

Поняття «час» і «вік» останнім часом є актуальними для дослідників у галузі вікової та педагогічної психології. Крім того, так як темпоральні якості особистості мають свою вікову динаміку, на наш погляд більш доцільно розглядати їх формування в студентському періоді життя. Оскільки саме в юності бере початок індивідуальний спосіб організації часу життя – спосіб практичної вольової дії на об'єктивні умови і обставини власного життя і діяльності.

Для реалізації мети дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Виявити та емпірично обґрунтувати особливості в рівнях розвитку показників темпоральності у студентів першого та п'ятого курсів;
2. Встановити закономірності структурної організації показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів.

Плануючи дослідження ми виходили із припущення, що структура показників темпоральності у студентів п'ятого курсу буде більш структурованою і організованою порівняно із студентами першого курсу.

В дослідженні прийняли участь 237 студентів — 133 студентки ($M \pm SD - 19,33 \pm 1,56$ років) та 104 студента ($M \pm SD - 19,08 \pm 1,39$ років) .

Виходячи із теоретичних міркувань нами прийнята спроба розробки системи засобів сприяння конструктивних якостей темпоральності особистості студента за допомогою наступних діагностичних критеріїв і методик. Учасникам пропонувався комплект методик, що включав:

1. Методику «Шкали переживання часу» (Є. Головаха, О. Кронік), що спрямована на вивчення відношення: переживання теперішнього, минулого, майбутнього часу [1].
2. Методику «Часові децентрації», що дозволяє виявити модус часової спрямованості досліджуваних [там само].
3. Шкала орієнтації у часі за методикою САМОАЛ (О.Лазукін, адаптація М. Каліна), що дозволяє визначити, наскільки людина схильна жити в сьогоденні, не відкладаючи справи на майбутнє і не намагаючись повернутися в минуле[2].
4. Методику дослідження сприйняття коротких проміжків часу, що дає змогу визначити міру точності сприйняття коротких інтервалів часу, тобто почуття часу (недооцінювання або переоцінка часових інтервалів). Інтервали часу для дослідження задавалися такі: 30с., 60с., 120 с. Проводилося три серії дослідів кожного інтервалу часу [4].

Обробка даних. Для обробки результатів використовувалися методи описової статистики, порівняння векторів середніх значень за t-критерієм Ст'юдента, кореляційний аналіз, порівняння кореляційних матриць. Розрахунки виконувалися в системі STATISTICA 7.0.

Результати проведеного дослідження.

Порівняння векторів середніх значень. В табл.1 представлені результати порівняння за t-критерієм Ст'юдента показників змінних, що вивчалися у студентів 1 та 5 курсів.

Як видно з табл. 1, між студентами 1 та 5 курсів були виявлені достовірні відмінності в рівні виразності показників темпоральності. Так, студенти 5 курсу переживають час як такий, що плине швидко ($t = -2,34$; $p = 0,020$), тобто вони гостро відчують біг часу, його починає не вистачати, і разом з тим він стає менш організованим ($t = 2,69$; $p = 0,008$). Крім того, п'ятикурсники більш орієнтовні на майбутнє ($t = -2,06$; $p = 0,040$), а студенти першого курсу — на минуле ($t = 2,62$; $p = 0,009$). Студенти старших курсів певним чином дистанціюються від минулого, вони вважають своє теперішнє найбільш близьким до майбутньої діяльності професійної спрямованості. Простір майбутнього для них є більш позитивно мотивуючим, теперішнє – сферою самоактуалізації, професійної самореалізації. Орієнтацію на минуле у студентів перших курсів можна пояснити тим, що саме сфера минулого на початку навчання для студентів є певним особистісним ресурсом для набуття умінь прогнозування та планування майбутнього, завершенням особистісного самовизначення. Минуле насичене подіями, які різною мірою пов'язанні з попередніми етапами онтогенезу, тобто для досліджуваних, студентів першого курсу, воно в цілому характеризується як психологічно благополучне.

Таблиця 1

Результати порівняння показників темпоральності у студентів 1 та 5 курсів

Змінні	Групи випробовуваних				t-значення	p
	1 курс (n = 151)		5 курс (n = 82)			
	М	σ	М	σ		
Тече повільно/тече швидко	5,05	1,61	5,54	1,42	-2,34	0,020
Порожній/насичений	4,44	1,84	4,15	2,02	1,10	0,274
Плавно/стрибкоподібно	5,45	1,58	5,64	1,63	-0,86	0,391
Приємний/неприємний	2,50	1,51	2,60	1,63	-0,49	0,623
Безперервний/переривчастий	3,69	1,80	3,47	1,98	0,88	0,378
Стислий/розтягнутий	4,26	1,63	3,88	1,69	1,69	0,092
Одноманітний/різноманітний	5,14	1,78	5,27	1,69	-0,54	0,592
Організоване/неорганізоване	3,48	1,80	2,81	1,79	2,69	0,008
Цілісний/роздроблений	3,23	1,73	3,06	1,92	0,70	0,487
Безмежний/обмежений	4,09	1,82	4,19	1,78	-0,38	0,704
Орієнтація на теперішнє	10,74	2,54	10,30	2,72	1,23	0,220
Орієнтація на минуле	4,66	2,14	3,91	1,96	2,62	0,009
Орієнтація на майбутнє	8,44	2,42	9,20	3,13	-2,06	0,040
Орієнтація в часі	5,57	1,98	5,65	1,70	-0,31	0,761
Оцінювання часу 30 сек.	5,26	3,64	5,53	4,73	-0,48	0,628
Оцінювання часу 60 сек.	9,22	6,73	8,83	7,91	0,39	0,696
Оцінювання часу 120 сек.	16,96	15,28	15,13	16,00	0,84	0,401

Кореляційний аналіз

Кореляційний аналіз проводився окремо для вибірок студентів першого та п'ятого курсів. З метою зрівняння вибірок за кількістю випробовуваних з

вибірки студентів першого курсу у випадковому порядку була відібрана підвибірка у кількості 82 студентів.

З метою виявлення відмінностей у структурі темпоральності студентів першого та п'ятого курсів проводилося порівняння відповідних кореляційних матриць. Зауважимо, що у тих напрямках психологічних досліджень, в яких найбільш широко використовується метод інтеркореляції індивідуальних якостей та подальший аналіз їх корелограм, показано, що його необхідно розглядати як інший — структурний спосіб вивчення суб'єктних детермінант тих або інших психічних явищ. Він дозволяє виявити та охарактеризувати детермінацію якого-небудь явища не лише в плані його «аналітичних», одиничних зв'язків з окремими індивідуальними якостями, але і в плані його комплексної — структурної обумовленості цілісними підсистемами цих якостей. В матрицях інтеркореляції представлений вичерпний комплекс взаємозв'язків досліджуваних індивідуальних якостей, виражених в кількісних значеннях коефіцієнтів кореляції між рівнями їх розвитку у вибірці, що розглядається.

Порівняння кореляційних матриць показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів було проведено за допомогою процедури SEPATN-аналізу (табл. 2).

В основі обчислення лежить ітеративна процедура знаходження екстремуму функції невідповідності. Ці функції можуть бути різної природи, частіше використовуються функції ML — максимум правдоподібності і GLS — узагальнених найменших квадратів.

Результати SEPATN-аналізу порівняння кореляційних матриць студентів
1 та 5 курсу

Статистики	Тип функції	
	Максимальна подібність (ML)	Узагальнених найменших квадратів (GLS)
Функція невідповідності	1,008	0,726
Максимальний косинус залишку	0,000	0,000
ICSF критерій	0,000	0,000
ICS критерій	0,000	0,000
χ^2	232,849	167,746
Ступені свободи	136,000	136,000
χ^2 p-рівень	0,000	0,033

Примітка. ICSF критерій — критерій стійкості до множення на постійний множник масштабу; ICS критерій – критерій стійкості до змін масштабу (значення цих критеріїв має бути близьким до нуля).

У табл. 2 вказаний *p*-рівень, який відповідає довірчій вірогідності відхилення нульової гіпотези про рівність матриць. Тип функції GLS дає такий результат, що при порівнянні кореляційних матриць, нульова гіпотеза може бути відхилена на рівні значущості 0,033. Функція ML є потужнішим засобом. За цим критерієм нульова гіпотеза про рівність кореляційних матриць показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів може бути відхилена на 0,000 рівні значущості.

Як видно із табл. 2 всі критерії свідчать про те, що кореляційні матриці показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів різномірні. Це говорить про якісно різні паттерни взаємозв'язків темпоральних характеристик у цих груп студентів.

Одним із інформативних методів, що змістовно розкриває отримані відмінності кореляційних матриць, є структурографічний аналіз, який дозволяє

виявити базові елементи, що детермінують побудову структури темпоральних характеристик студентів різних курсів, а також наочно представити специфіку кореляційних взаємозв'язків між елементами темпоральності.

Є.Головаха та О.Кронік у своїх дослідженнях переживання часу особистістю розглядали як трифакторну структуру: I фактор – континуальність-дискретність часу; II фактор – напруженість часу; III фактор – емоційне відношення до певного проміжку часу. Автори вважають, що вказані фактори є основними координатами простору переживань часу, специфічними базисними властивостями психологічного часу особистості [1]. Застосовуючи у своєму дослідженні методикау вчених ми емпірично довели, що базовими показниками темпоральності у студентів першого курсу є час, що проживається як приємний/ неприємний (III фактор), одноманітний/різноманітний (I фактор), організований/ неорганізований (II фактор); у студентів п'ятого курсу характерні наступні базові показники темпоральності: час проживається як приємний/неприємний (III фактор), цілісний/роздроблений (I фактор), безперервний/переривчастий (I фактор). Ще в юності людині необхідно навчитися одночасно жити сьогоденням, спиратися на багатство свого минулого і разом з цим спрямовуватися в майбутнє.

Тому для обґрунтування положення про те, що студенти першого та п'ятого курсів характеризуються не лише різним рівнем розвитку окремих показників темпоральності, але і їх структурною організацією, проводився аналіз матриць інтеркореляцій показників досліджуваних змінних груп студентів першого та п'ятого курсу методом, розробленим А.В. Карповим [3]. Отримані дані представляються у формі структурограм показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів, що значимо корелюють між собою (корелограм).

Розраховувалися наступні індекси: індекс когерентності структур темпоральності (ІКС) — функція числа позитивних значимих зв'язків в структурі і міри їх значущості, індекс дивергентності (ІДС) — функція числа і

значущості негативних зв'язків в структурі, індекс загальної організованості (ІОС) — функція загальної кількості зв'язків і їх значущості. Для отримання вказаних індексів, зв'язкам значимим при $p \leq 0,001$ ($0,36 < r < 1,00$) приписувалися вагові коефіцієнти в 4 бали, зв'язкам значимим при $p \leq 0,01$ ($0,28 < r < 0,36$) приписувалися вагові коефіцієнти в 3 бали, зв'язкам значимим при $p \leq 0,05$ ($0,22 < r < 0,28$) приписувалися вагові коефіцієнти в 2 бали і зв'язкам значимим при $p \leq 0,1$ ($0,18 < r < 0,22$) приписувалися вагові коефіцієнти в 1 бал.

Показник темпоральності, що набирає більше число ваги, визначається як базовий чинник структури темпоральності. Перевищення числа ваги негативного зв'язку над позитивним у базовій характеристиці визначає її як антибазову. Базові чинники студентів досліджуваних груп з більшою кількістю значущих зв'язків і з наявністю високої сумарної оцінки ваги повинні розглядатися як суттєві фактори сприйняття ними часу. Базові характеристики структури темпоральності своїми позитивними взаємовідношеннями посилюють її інтеграцію. Що стосується антибазових якостей, то вони дестабілізують психологічну систему інтеграції темпоральності у студентів.

Таблиця 3

Структурна вага компонентів темпоральності у студентів

Змінні	Групи випробовуваних					
	1 курс ($n = 82$)			5 курс ($n = 82$)		
	$\Sigma+$	$\Sigma-$	Σ	$\Sigma+$	$\Sigma-$	Σ
Тече повільно/тече швидко (V1)	3	1	4	5	5	10
Порожній/насичений (V2)	0	0	0	7	5	12
Плавно/стрибкоподібно (V3)	3	20	23	6	21	27
Приємний/неприємний (V4)	16	10	26	20	8	28
Безперервний/переривчастий (V5)	9	5	14	15	5	20
Стислий/розтягнутий (V6)	0	2	2	1	8	9

Одноманітний/різноманітний (V7)	5	19	24	6	15	21
Організований/неорганізований (V8)	14	9	23	14	7	21
Цілісний/роздроблений (V9)	15	7	22	21	7	28
Безмежний/обмежений (V10)	0	4	4	8	8	16
Орієнтація на теперішнє (V11)	0	11	11	0	6	6
Орієнтація на минуле (V21)	8	14	22	9	6	15
Орієнтація на майбутнє (V13)	1	13	14	0	13	13
Орієнтація в часі (V14)	8	5	13	7	8	15
Оцінювання часу 30 сек. (V15)	8	1	9	14	2	16
Оцінювання часу 60 сек. (V16)	10	0	10	10	2	12
Оцінювання часу 120 сек. (V17)	8	0	8	6	0	6

Структурограми, що відображають кореляційні відношення між індивідуально психологічними показниками темпоральності студентів першого та п'ятого курсів, представлені на рисунках 1 та 2.

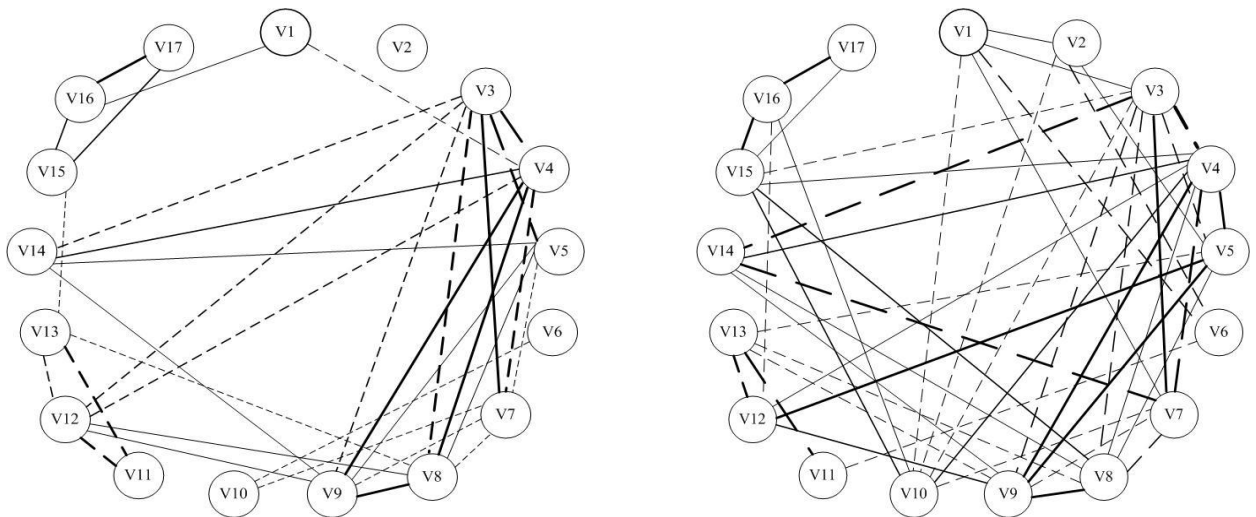

Рис. 1,2. Структурограма взаємозв'язків між показниками темпоральності у студентів 1,5 курсів: пунктирна тонка лінія — негативні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$; пунктирна напівжирна лінія — негативні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,01$; пунктирна жирна лінія — негативні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,001$; тонка лінія

— позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$; напівжирна лінія — позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,01$; жирна лінія — позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,001$.

Аналіз структурограм студентів першого та п'ятого курсів (рис. 1 та 2) і даних, що представлені в таблиці 3, дозволяє зробити наступні **висновки**. По-перше, не дивлячись на те, що склад перемінних, що характеризують темпоральність особистості в обох групах повністю ідентичний, їх організація в них різна. Матриці інтеркореляції, на основі яких побудовані структурограми, виявились статистично достовірно різнорідними за критеріями, що свідчить про їх якісну гетерогенність. Звідси витікає, що зміна структурованості темпоральності обумовлена курсом навчання студентів (а не лише рівнем розвитку окремих показників, хоча і це має місце). По-друге, структурограми студентів першого та п'ятого курсів значуще відмінні і за загальним рівнем їх організованості. Даний результат вказує на достатньо важливий момент — дорослішання має викликати не лише кількісні зміни, але й якісне переструктурування компонентів темпоральності.

Ще в юності людині необхідно навчитися одночасно жити сьогоденням, спиратися на багатство свого минулого і разом з цим спрямовуватися в майбутнє.

Перспективи подальших розвідок стосуватимуться подальшої розробки порушеної нами в статті проблеми психологічної структури темпоральності студентів різного віку та обґрунтування шляхів і засобів розвитку конструктивних форм темпоральності у студентському віці.

Література

1. Головаха Е.И. Психологическое время личности [монография] / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. – К.: Наукова думка, 1984. – 130 с.
2. Диагностика самоактуализации личности (А.В. Лазукин в адаптации Н.Ф. Калина) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002.с. 426-433.[Электронный ресурс] режим доступа:<http://www.psylist.net/praktikum/00312.htm>
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
4. Пашукова Т.И. Практикум по общей психологии: Учебное пособие/ Т.И. Пашукова, А.И. Допира, Г.В. Дьяконов. – М.: «Институт практической психологии», 1996, – 99 с.
5. Хухлаева О.В. Психология развития: молодость, зрелость, старость: Учеб.пособие для студ.высш. учеб.заведений / О.В.Хухлаева. – М.: Издательский центр «Академия», 2002, – 208 с.

Аннотация. В статье рассматриваются результаты исследования взаимосвязей между показателями темпоральности у студентов разного возраста. Установлено, что у студентов пятого курса структура темпоральности является более структурированной и организованной. Эмпирически исследованы базовые показатели темпоральности студентов первого и пятого курсов.

Ключевые слова: студент, показатели темпоральности студентов, структурная организация темпоральности, переживание времени, временные децентрации.

Annotation. The research results of the interactions between temporality indicators of students of all ages are considered in the article. It was established that the fifth-year students had more structured and organized temporality structure. The basic indicators of the first-year and the fifth-year students' temporality are empirically analyzed.

Key words: student, temporality indicators of students, structural organization of temporality, experience of time, time decenterations.